

Скрябін О.Л., кандидат історичних наук, полковник, начальник науково-дослідного відділу проблем історії війн і воєнного мистецтва науково-дослідного центру воєнної історії НУОУ імені Івана Черняхівського (м. Київ)

ФОРМУВАННЯ ІМІДЖУ ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ НА ТЕРЕНАХ УКРАЇНИ В РОКИ РОСІЙСЬКО-АВСТРІЙСЬКОГО ПАНУВАННЯ (XVIII – початок XX ст.)

У статті проаналізовані основні аспекти, що впливали на формування іміджу військової служби в очах суспільства в XVIII – на початку XX ст. у Російській та Австро-Угорській імперіях. Надані деякі характеристики офіцерській і солдатській групам спільнот, які виконували військовий обов'язок, показано їх статус у суспільстві. Доведено, що співвідношення кількості етнічних українців, які обіймали високі посади в арміях обох імперій значно переважали в армії Російської імперії, ніж Австро-Угорщини. Зроблено спробу розкрити процес адаптації цих груп до цивільного життя після їх звільнення з військової служби в обох державах.

Ключові слова: імідж, Російська імперія, Австро-Угорщина, армія, суспільство, військова служба, офіцерський корпус, офіцерські зібрання, солдати.

Історія свідчить, що кожна держава намагається закріпити у свідомості свого населення та інших народів вигідні для себе уявлення про військову службу у власних збройних силах. Образ військової служби, що цілеспрямовано формується в суспільній свідомості, і є її іміджем. Практичним механізмом формування та втілення позитивного іміджу збройних сил і військової служби зокрема є відповідна політика органів державної влади.

Мета статті полягає в дослідженні формування іміджу військової служби в очах суспільства на теренах України в період російсько-австрійського панування, тобто часи її бездержавності (XVIII – початок XX ст.).

Для досягнення поставленої мети розглянемо загальне ставлення держави та суспільства до армії в зазначену епоху, а оскільки вона розтягнулася понад 200-річний термін, необхідним є визначення основних рис, що характеризували службу в арміях Російської та Австро-Угорської імперій.

Варто зазначити, що в імперіях тих часів загальноприйнятною точкою зору було те, що армія є стовпом держави, її опорою і надією. Такий стан був не випадковим – імперії вели чисельні війни та придушували непокірні підвладні їм території. Росія й Австро-Угорщина були монархіями, у правлячих родин яких зосереджено верховну владу, а на дворянство

покладене спадкове управління країною через керівництво своїми наділами. У свою чергу, основним завданням дворянства в усі часи було служіння монарху і державі на військовій ниві.

Військовий фактор, у формі війн, мобілізацій, військових повинностей, заготівель для армії тощо відігравав важливу роль у формуванні національної ідентичності й етнічної самореалізації народу. Очевидним є те, що український народ, розподілений між імперіями також перебував під впливом цього фактору.

У Російській імперії армія була інструментом не лише зовнішньої, а й внутрішньої політики. Військовослужбовців використовували на заводських роботах, під час видобування ресурсів, будівництва доріг і великих міст. Водночас, саме армія придушувала бунти населення і знищувала розбійницькі формування.

Відразу зазначимо, що позитивною рисою у формуванні іміджу людини в погонах в очах суспільства був той факт, що всі чоловіки царської родини мали військову освіту і військові звання, носили військову форму і займали військові посади, з яких згодом вступали на вищу посаду керівництва державою.

Служба в армії серед дворян вважалася найпрестижнішою починаючи з XVIII ст.,

служити йшли представники найбагатших і найвпливовіших родів. З іншого боку в ці часи вступ у дворянство за військові заслуги вважався звичайним способом отримання прав вищого стану [1, с.30]. Військова служба стала своєрідним ключем до успішної кар'єри.

Привілейованим ядром російської армії був офіцерський корпус. Де б не довелося служити офіцеру, його мундир надавав йому право стати часткою місцевої верхівки і бути прийнятим у всіх шляхетних родин. З іншого боку, матеріальне забезпечення офіцера покращилось, порівняно з іншими верствами населення, лише у XVIII – на початку XIX ст. [1, с.241].

Офіцери основний час проводили в підрозділах, де панувала жорстка ієрархія і дисципліна. Неформальні відносини між офіцерами під час служби були неприпустимими. Офіцер постійно перебував під тиском старшого начальника, і сам також жорстко вимагав виконання завдань від унтер-офіцерів (у сучасній термінології – сержантів – прим. авт.) і солдатів.

У повсякденному житті офіцера поза службою найважливішу роль відігравало офіцерське зібрання. Їх відвідування було однією з основних форм дозвілля офіцера та його сім'ї. Родини офіцерів полку, особливо тих, що дислокувалися в невеликому місті, були знайомі один з одним, і зібрання ставало зручним місцем їх зустрічей, позбавляючи від необхідності влаштовувати занадто часті прийоми або звані обіди (які і так були звичаєм). Спілкування у цих зібраннях полегшувало і проблему знайомств – багато офіцерів одружувалися з дочками і сестрами своїх колег по службі. Саме у таких зібраннях влаштовувалися бали, вечори та інші заходи, куди цивільні особи допускалися сюди лише як гості [1, с.244].

Вище уже зазначалося, що офіцерів місцеві правлячі еліти приймали, як рівних, хоча для повної об'єктивності слід додати, що самі офіцери іноді ставилися до цивільних осіб дещо зверхньо. Загальноприйнятим було зневажливе позначення цивільних осіб терміном “шпаки”, яке закладалося хлопчику – майбутньому офіцеру, ще у кадетському корпусі. Офіцери могли дозволити собі образити місцевого чиновника, напідпитку під час відпочинку вигнати цивільних осіб з розважального закладу, грубо пожартувати над ними. Проте, як свідчить практика, у багатьох таких випадках офіцерів за це суворо не карали, оскільки

суди того часу були налаштовані до військових дуже лояльно. Частіше за все скарга взагалі не доходила до суду, оскільки цивільні особи не наважувалися притягувати офіцера до відповідальності за його грубий вчинок. Фактично суспільство було поставлено перед правилом, що офіцер тягне важку армійську лямку, тому йому багато має прощатися. Давалася взнаки і кругова порука в органах влади, стрижнем яких нерідко були відставні офіцери [2].

Українців стали залучати до офіцерського корпусу російської армії лише з другої половини XVIII ст. Найбільш відомими з них стали К. Розумовський, П. Апостол, А. Гудович, А. Милорадович. У зв'язку з отриманням значною частиною козацьких родин і шляхти дворянських прав в останні десятиліття XVIII ст. активність українського сегменту серед офіцерського корпусу значно зросла. Уже в російсько-турецькій війні 1806–1812 рр., а особливо у війні з Францією 1812–1813 рр., спостерігається поява значної кількості генералів українського походження, які були прямими нащадками української козацької старшини з правами малоросійського дворянства: О. Богдановський, А. Богуславський, О. Глебов, А., Н. і П. Гудовичі, О. Єфімович, М. Карпенко, М. Коробко, В. Костенецький, О. Красовський, М. Милорадович, Д. Неверовський, І. Паскевич, М. Петровський, К. Полторацький, М. і П. Ставицькі, М. Сулима, І. Трошинський, І. Черниш, Г. Шостаков і багато інших [3 с.62-63].

Ставлення до військової служби українського дворянства у першій половині XIX ст. яскраво характеризують спогади генерала М. Домонтовича. З цього приводу він згадував: “Поміщицький побут у Малоросії вирізнявся патріархальною простотою. Дворянство, хоча і служило, але багато хто виходив у відставку у молодому віці, переїжджав у село, поспішав одружитися і через те, що крім військової, майже ніяких інших кар'єр для дворянства не було, своїх синів віддавало переважно до кадетських корпусів. Найбільша кількість обдарованих, хоча і погано підготовлених юнаків, потрапляла до військово-навчальних закладів. Проживаючи у глухих містах і займаючись сільським господарством, дворянство не було позбавлене станового честолюбства. Будучи, порівняно з великоруським, новим і не знатним, воно як молода аристократія дуже чутливо ставилося до своєї шляхетності і будь-якими заходами намагало-

ся її зміцнювати і підтримувати. “Намагайтеся навчатися добре, щоб служити і дослужуватися” – таким був заклик середнього і особливо дрібного дворянства у Малоросії” [4, с.447-448]. Цілком зрозуміло, що така позиція українського дворянства догоджати верховній владі дозволяла готувати з місцевої молоді ті кадри, які їй були потрібні.

До середини ХІХ ст. стався перехід до комплектування офіцерів випускниками військових навчальних закладів, куди вступали діти лише дворян і офіцерів.

Один із вихованців Полтавського кадетського корпусу згадував: “У кожного хлопчика, який одягнув погони, з’являлася свідомість, що він до чогось вже “покликаний” і щось серйозне в його житті вже відбулося. Інстинктивно ми відчували, що тепер ми вже не хлопчачки, а певною мірою – громадяни своєї батьківщини, якій ми починали служити, нехай потроху, у міру сил, але ми до чогось покликані, чогось від нас Вітчизна вже чекає” [5, с.9]. Через сім років кадетського і два роки юнкерського життя ця молодь виростала у бравих парубків, які з гордістю говорили про себе: “Я – офіцер”. Почуття любові до рідної української землі, яка дала їм життя, залишалося лише милим спогадом дитинства.

Окремої уваги заслуговує образ солдата російської армії. Термін його служби у ХVІІІ ст. був довічним, а з 1793 р. він скоротився до 25 років, і тільки наприкінці ХІХ ст. складав 6 років в піхоті і 7 – на флоті. Йдучи служити на такі великі строки, солдат був змушений зживатися з армією, для нього служба ставала єдиним змістом життя без будь-якої альтернативи.

Призову підлягали переважно вихідці з селянського і міщанського прошарків. Попереднє життя у, як правило, великій родині накладало на призовника відбиток, привчаючи до дисципліни з малих років. У глибоко патріархальній Росії тих часів абсолютна влада батька в родині плавно переходила для солдатів у свідоме підпорядкування офіцеру і унтер-офіцерам.

У повсякденному житті солдати виконували найважчі обов’язки, воювали, під час воєнних кампаній і маневрів долали багатоденні марші, зазнавали постійного тиску з боку командного складу, сумували за домівкою. Закінчення служби визначалося не чітко через 25 років після її початку, а залежало від часу закінчення військової кампанії.

Історично склалося так, що в Російській

імперії, як і країнах Європи, первинне соціальне забезпечення відставних воїнів і їх сімей мало переважно натуральну форму і виражалося в наданні посад, земельних наділів, певних пільг, притулку в старості. При цьому важливо зазначити, що військовослужбовці стали отримувати соціальну допомогу від держави набагато раніше, ніж інші верстви суспільства.

Оскільки офіцерські родини становили незначну частину від загальної чисельності сімей військовослужбовців, їх підтримка була пріоритетною в державі. Крім цього, відставні офіцери могли розраховувати і на корпоративні форми підтримки (емеритальні каси, дворянські громади, допомога однополчан) і сприяння родичів. Держава стежила за тим, щоб ніхто з колишніх офіцерів не залишився без засобів для існування і не ганьбив офіцерське звання злиденністю. Наприклад, офіцерам-інвалідам у визначених містах надавались безкоштовні квартири з державним утриманням. В Україні такими містами були Полтава, Чернігів, Харків і Катеринослав (сучасний Дніпро). Разом з тим, розмір пенсійного забезпечення офіцерів російської армії значно поступався пенсіям в інших країнах світу [1, с.236].

Первинна допомога у формі натуральних пільг і привілеїв надавалася й постраждалим на війні солдатам, які стали інвалідами і втратили працездатність. У ХVІІІ–ХІХ ст. вийшла низка нормативних актів, що регламентували соціальний статус і підтримку сімей відставних солдатів і їх дітей. Що стосується відставних солдатів і, зокрема інвалідів, демобілізованих з армії після закінчення війни, то вони нерідко могли розраховувати лише на себе. Ветерани не отримували підтримки від держави і будували власний шлях соціальної адаптації та виживання.

Серед позитивних аспектів, які формували імідж військової служби можна вважати той факт, що армія формувала вільних від кріпацтва людей. Відставні солдати не платили податків, мали право на вільний вибір місця проживання і занять. Саме армія була одним із ключових механізмів, звільнення населення від кріпацтва. Так, у ХVІІІ ст. з армії було демобілізовано понад 300 тис. осіб, половина з яких були колишніми поміщицькими селянами [6, с.472]. Уже на початку ХІХ ст. їх кількість значно зросла. Наприклад, з 1796 по 1858 рр. від кріпацтва через військову службу було звільнено понад мільйон відставних сол-

датів [7, с.158-159]. Однак багато хто з них так і не повертався до своїх колишніх занять. Часто відставні солдати селилися в містах, де їх брали на посади сторожів, двірників, наглядачів і різних службовців. Враховуючи те, що в армії їх навчили грамоті, відставний солдат у місті часто служив швейцаром, або “дядьком” у дворянських дітей, а в селі ставав писарем громади [8, с.64].

Відставні солдати освоювали окраїнні території імперії. Створювати поселення з демобілізованих солдатів на околицях імперії уряд почав ще у XVIII ст. Тоді ж з’явився і термін “орні солдати”, що вживався стосовно таких ветеранів. Вони отримували по 20–30 четвертин землі на сім’ю, зброю, позику хлібом і грошима на проїзд і обзаведення господарством. “Орні солдати” і їх діти звільнялися від державних податків. На теренах України такі поселення були створені на початку XIX ст. у Катеринославській і Таврійській губерніях [9, с.47-49]. У цей час, на казенних землях поблизу Миколаєва оселилися 145 відставних нижніх чинів Чорноморського флоту. За вказівкою царя туди ж були переведені ще 74 відставних моряків і поселення назвали Костянтинівка [10, с.234-235].

Підсумовуючи можемо дійти висновку, що в Російській імперії імідж військової служби у суспільстві був досить високим. Кастою обраних вважався офіцерський корпус, що спочатку складався винятково із дворян, а в подальшому до їх лав допустили вихідців з інших верств. Проте, незважаючи на зовнішню шану, значних благ від держави офіцерам за службу не отримувало. Рядовий склад російської армії був приречений на розрив з родиною, довгі роки муштри і вихід у відставку у похилому віці. Серед позитивних аспектів військової служби можна виділити звільнення відставників від кріпацтва та податків, освоєння ними грамоти в ході служби, право на поселення в різних регіонах країни.

Наведемо образ австрійської армії в уявленнях тогочасного місцевого суспільства. Армія в Австрійській (з 1867 р. – австро-угорській) імперії в XVIII–XIX ст. була чинником, що об’єднувала стани й етнічні групи у служінні монархії. Так, під час боротьби з наполеонівською Францією саме армія стала символом, що зконсолідував суспільство. Це сприяло значному зростанню престижу військової професії. Населення імперії побачило в армії основу соціальної і політичної стабільності. Окупація іноземними військами рідних

територій викликала співчуття до армії з боку населення. Організація ландвера (народного ополчення) в 1808–1809 рр. стала піком у цьому процесі.

Водночас, тут ніколи не відбувалося мілітаризації всього суспільного життя. Ополченці не змінювали свого повсякденного укладу життя, продовжуючи займатися у позаслужбовий час звичними цивільними справами. Для основної маси населення збройні сили залишалися насамперед державним інститутом. Прості бюргери і селяни рідко стикалися з кадровими вояками. Вони не прагнули вступати до збройних сил як рядові, а стати офіцерами у них не було можливості. Патріотичний підйом у певні періоди історії змінювався спадом народного піднесення, а після серйозних поразок з’являлася зневіра у здатності армії захистити батьківщину. Разом з тим, в уявленнях сучасників армія незмінно залишалася опорою суспільного укладу, символом загальнонаціональної консолідації [11].

Фактично армія у своєму складі відображала соціальну і національну структуру Австрійської імперії. Традиційно на чолі збройних сил стояли представники династії, ерцгерцоги. Це сприяло зростанню значення військового командування в державі.

Характерними рисами військовослужбовців в австрійському суспільстві вважалися розвинений інтелект, освіченість, твердість у досягненні мети, чесність і благородство, педантичність, досвідченість, холонокровність, гуманність. Офіцери, будучи дворянською корпорацією, вважалося спадкоємцем середньовічного лицарства. Це визначало повсякденне життя, коло спілкування і світогляд офіцерського корпусу. Аристократичний уклад формував службові відносини в офіцерському середовищі.

Важливу роль відігравали традиції офіцерського корпоративізму. Офіцерам залишалося досить закритою для не дворян групою. Станова самоізоляція, чітка ієрархічна структура сприяли протекціонізму, зростанню значення соціального походження, родинних зв’язків у просуванні офіцерів по службі. З цих обставин, серед старших офіцерів переважали представники багатих дворянських родів. Проте статус офіцера полегшував вступ до соціальної еліти суспільства. Цьому сприяли належний рівень освіти, професіоналізм і висока відповідальність. Найбільшою корпоративністю відрізнялися офіцери Генерального штабу та кавалерії.

Під час війн австрійські офіцери з одного боку відрізнялися манірністю, а з іншого – шляхетством по відношенню до противника. Військова доблесть включала в себе такі моральні якості, як чесність і повага до життя [11].

У той же час внутрішньої згуртованості в рядах офіцерського корпусу не було через традиційні для Австрії національні протиріччя, особливо у військових частинах, де переважну кількість офіцерів становили особи чеської й угорської національностей. Об'єднуючим фактором було спілкування німецькою мовою, яка була і командною і службовою, при цьому старші начальники суворо контролювали, щоб офіцери вживали її як на службі, так і у позаслужбовий час. Водночас були і компромісні варіанти. Так, у гусарських полках спілкування традиційно відбувалося угорською мовою [12, с.182].

Офіцерські зібрання в армії були скромними, дуже тісними і за своїм устроєм і побутом мало сприяли внутрішній спайці офіцерів. Вони вважали за краще збиратися в кав'ярнях.

Окремої уваги заслуговують унтер-офіцери австро-угорської армії. Вони мали імідж дуже педантичних, дисциплінованих воїнів, які добре знали військову справу і були віддані своїй військовій частині. Унтер-офіцери проживали окремо від солдатів, краще харчувалися, мали свої зібрання, виписували пресу, користувалися пільгами в полковому магазині і буфеті. Важливу роль під час призначень відіграла національність унтер-офіцерів. Так, у чеських полках перевага надавалася німцям, у русинських і словенських – полякам, а в угорських і хорватських – угорцям.

Солдатська служба була досить важкою, що робило її непривабливою для основної маси населення. Сучасники повідомляли про важкі навантаження, коли статuti виконувалися механічно, без освоєння їх суті. Очевидним є той факт, що звикання до військового життя солдатської маси було дуже складним процесом. Дисципліна в ставленні до солдата була дуже суворою, що нерідко призводило до самогубств. Окремо слід зауважити, що важче до армійського середовища звикали солдати чеської й угорської національностей, порівняно зі словенцями, словаками і поляками.

На відміну від російської армії терміни служби австрійського солдата були більш помірними. Наприклад, у піхоті термін служби становив 3 роки, після чого військовозобов'

язаний 7 років рахувався у резерві першої черги і ще 10 – у запасному резерві. Отже, кожен австрієць, відслуживши в армії 3 роки, повертався додому і продовжував вести домашнє господарство, але на першу вимогу був зобов'язаний стати до строю. Очевидним є те, що проблем з адаптацією до цивільного життя у відставників не було.

Набагато кращими, ніж у росіян були умови утримання рядового складу. Харчування солдата було різноплановим з регулярною видачею солодкого, овочів, фруктів і кави. У полковій лавці солдат за знижкою міг придбати їжу, напої, тютюнові вироби. Однак казарми в основній своїй масі були старими, тісними і незатишними для проживання. Лише на початку ХХ ст. з'явилися казарми нового типу – просторі, світлі, з кімнатами для занять і великими конюшнями [13, с.108-109].

Охарактеризуємо військовий аспект на українських землях, що входили до складу Австро-Угорської імперії. Загалом, українці становили майже 9% всього особового складу збройних сил імперії [14, с.15]. Із 105 полків 9 були сформовані з українців. Територіальна система комплектування австрійської армії дозволяє виявити її національний склад і ступінь участі в ній українців.

До Першої світової війни вся імперія була розділена на 16 корпусних округів. У межах одного округу проводився набір солдатів для поповнення розквартированих на цій території полків. Деякі полки так і називалися: Станіславський, Коломийський та ін. Більшість вояків полку були, якщо не сусідами, то із сусідніх сіл [15, с.103]. У такий спосіб військова частина формувалася постійно з населення однієї місцевості. Сучасними дослідниками доведено, що українці були представлені практично у всіх родах військ австрійської армії [16, с.417]. Очевидним є те, що надана характеристика стосується вояків рядового складу. Іншою була ситуація з австрійськими офіцерами українського походження.

Важливо зауважити, що у Галичині, Буковині та Закарпатті правлячими верствами вважалися польська, румунська й угорська шляхта відповідно. Українська нація на цих землях була представлена переважно селянами з нечисленним прошарком духовної та світської інтелігенції, тобто етнічному українцю отримати військову освіту було надзвичайно складно, тому представництво українців у рядах австрійського офіцерського корпусу було незначним. Тим не менше, австрійсь-

ку військову академію у Вінер-Нойштадті (аналог російського військового училища) закінчили Й. Вітошинський-Доброволь, В. Курманович, М. Маринович, Г. Ціріц та ін. Вищу Офіцерську школу у Відні, що діяла з 1825 року (аналог російської академії Генерального штабу), вдалося закінчити Й. Вітошинському-Доброволь, А. Вольфу, А. Кравсу, М. Мариновичу, О. Микитці, Я. Окунівському, М. Тарнавському, які у 1918–1921 рр. відіграли провідну роль у створенні та управлінні збройними силами Західноукраїнської Народної Республіки [17].

Крім того, слід зазначити, що наприкінці досліджуваного нами періоду військова служба в імперії стала непопулярною і офіцери, незважаючи на самовіддану працю, вже не користувалися в суспільстві належною повагою. У фінансовому відношенні утримання офіцерів не було достатнім, що призводило до загальної заборгованості офіцерського корпусу [13, с.108].

У цілому, австрійська військова організація оцінювалася сучасниками неоднозначно. З одного боку, відзначалися відповідальне ставлення офіцерів до своїх обов'язків, їх високий професіоналізм, а з іншого – зверталася увага на громіздкість управління військами, надмірну залежність військово-оперативних рішень від організації постачання, перевагу оборони над наступом, що призводило до затягування військових кампаній і втрату наступальної ініціативи. Викликає повагу та обставина, що пріоритети, якими керувалися австрійські военачальники, полягали в прагненні звести бойові втрати до мінімуму і закріпити досягнуті успіхи політичними і дипломатичними заходами.

Отже, у часи російсько-австрійського па-

нування на українських землях, незважаючи на суттєві відмінності у внутрішній організації військової служби двох армій, її імідж в оцінці суспільства XVIII – початку XX ст. був схожим. Правителі і народ цих імперій вважали армію основою держави, його опорою і надією. Престижність військової професії підкреслювалася тим, що на чолі армії були представники монаршої династії. Саме військову професію вони отримували і присвячували їй своє життя. Діючий військовослужбовець незмінно користувався пошаною і в російському, і в австрійському суспільствах. Навіть у відставці, він не ставав, у загальному розумінні, цивільною особою, а до кінця життя зберігав риси, звички і настрої представника військового стану.

Якісна освіта, професійний досвід, відповідальність були важливими рисами тогочасних офіцерів обох імперій. Ці настрої ставали причиною вибору військової професії етнічними українцями, які йшли до лав збройних сил. Їх шляхетне виховання сприяло розвитку особистісних властивостей, які допомагали у професійній діяльності. Проте, незважаючи на зовнішню шану, офіцери обох імперій за віддану службу від держави значних благ не отримували.

В арміях обох імперій вимоги до солдата були жорсткими, а військова служба непривабливою. Адаптація солдата до цивільного життя була краще поставлена в Австрії, де чоловік повертався до своєї професії. Для російського солдата позитивним було освоєння ним грамоти, звільнення від кріпацтва з подальшим отриманням земельного наділу. Разом з тим, солдат і під час служби, і у відставці користувався чималою повагою серед народу за роки віддані військовій службі.

Список використаної літератури

1. Волков С.В. Русский офицерский корпус. – М.: Воениздат, 1993. – 368 с.
2. Некоторые интересные штрихи организации армии Российской империи : [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: www.army-info.ru/
3. Чухліб Т.В. “Коллективна біографія” генералітету Російської імперії українського походження // Українська біографістика. – 2013. – Вип. 10. – С.61-77.
4. Домонтович М.А. Полтавский кадетский корпус в первые годы его существования // Исторический вестник. – 1890. – Т. 42. – С.444-476.
5. Волошин П. Три времени в четырех стенах // Военная быль. – 1959. – № 34. – С.10-15.
6. Урланис Б.Ц. Войны и народонаселение Европы. – М., 1960. – 567 с.
7. Кабузан В.М. Крепостное население России. – СПб., 2002. – 272 с.
8. Рашин А.Г. Динамика численности и процессы формирования городского населения России в XIX – начале XX вв. // Исторические записки. – М., 1950. – Т. 34. – С.32-85.
9. Тургаев А.С. Военные поселения и крестьянство Севера-Запада России в 1816-1857 гг. – СПб., 2000. – 294 с.
10. Полное собрание законов Российской империи. Собрание второе: 1825–1881: в 55 т. Т.26. –

№24667.1851 / О предоставлении 4-летней льготы от платежа податей и повинностей причисляемым в оклад сыновьям отставных нижних чинов Черноморского флота, поселяемым в селении Константиновка близ Николаева. С.234-235.

11. *Писецкий Д.А.* Социокультурный портрет военнослужащего австрийской армии в начале XIX в.: по свидетельствам российских современников : Автореф. дисс. ... канд. ист. наук. – Тамбов, 2006 : [Электрон. ресурс]. – Режим доступа: <http://www.dissercat.com/content/sotsiokulturnyi-portret-voennosluzhashchego-avstriiskoi-armii-v-nachale-xix-v-po-svidetelstv>

12. *Скрябін О.* Офіцерський корпус Австро-Угорщини напередодні Першої світової війни: основні аспекти підготовки і проходження служби // Людина і техніка у визначених битвах світових воєн XX століття: Зб. тез доповідей Міжнар. наук. конф. (Львів, 21–23 жовтня 2015 р.). – Львів: НАСВ, 2015. – С.180-183.

13. Вооруженные силы Австро-Венгрии: в 2 ч. – СПб: Военная типография, 1912. – Ч. II. – 222 с.

14. *Шумский К.* Очерки мировой войны на суше и на море. Обзор военных действий на главных театрах: с чертежами и рисунками. – Пг. : Издание Т-ва А.Ф.Маркс, 1915. – 252 с.

15. *Грицак Я.* Нарис історії України. Формування модерної української нації XIX–XX століття. – К.: Генеза, 1999. – 358 с.

16. *Лозинський А.Ф.* Участь галицьких українців у територіальних і національних формуваннях Австро-Угорської армії // Історичні пам'ятки Галичини: матер. Четвертої наук. краєзн. конф. – Львів: Видав. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2008. – С.417-425.

17. *Литвин С.* Військові діячі Західноукраїнської Народної Республіки // Воєнна історія. – 2008. – №8(42): [Електрон/ ресурс]. – Режим доступа: http://warhistory.ukrlife.org/6_08_4.html

Отримано: 18.07.2018 р.

УДК 355.233.231.1:94(477)“1919/1920”

Науменко А.О., кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, полковник, начальник науково-дослідної лабораторії кафедри морально-психологічного забезпечення діяльності військ НУО України (м. Київ)

НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ В АРМІЇ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ ДОБИ ДИРЕКТОРІЇ: ОСНОВНІ СТРУКТУРИ ТА ЗМІСТ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті на основі архівних документів, матеріалів преси та інших джерел висвітлюються основні особливості організації і проведення національно-патріотичного виховання в армії Української Народної Республіки доби Директорії на початку 1919–1920 рр. Висвітлено мету, основні напрямки діяльності та процес створення відповідних органів в Українській армії, а також зміст їх роботи.

Ключові слова: Директорія, Українська Народна республіка, Армія УНР, військова частина, дивізія, бригада, полк, старшини, козаки.

Доба Директорії Української Народної республіки (далі – УНР) дає багато повчальних, як негативних, так і позитивних, прикладів організації національної армії. Тоді національно-патріотичне виховання було важливим напрямом діяльності командування Армії УНР. Це обумовлювалося необхідністю проведення широкої роз'яснювальної та просвітницької роботи у військах щодо державної політики уряду УНР, формування у старшин і козаків почуття національної свідомості і патріотизму, боротьби з масованою й ефективною пропагандою більшовиків. З цією метою в органах управління Української армії створювалися спеціальні структурні підрозділи, на

які покладалася така робота.

Спеціальних наукових праць, які б всебічно розкривали дане питання написано небагато. Переважно це науковий доробок сучасних вітчизняних науковців. Ці роботи, різноаспектно вивчаючи період Директорії УНР, різною мірою торкалися і національно-патріотичного виховання українських вояків [13–19; 22–23]. Основну джерельну базу дослідження становлять архівні документи, що зберігаються у фондах Центрального державного архіву вищих органів влади і управління (далі – ЦДАВО) України [1–11]. Крім того, спираємося на матеріали тогочасної преси та мемуари учасників подій 1918–1920 рр.